

Prof. dr MOMIR ČEČEZ

PROŠIRENA REPRODUKCIJA U SAMOUPRAVNOM PRIVREDNOM SISTEMU

Bitno obelježje i sastavni dio svakog društveno-ekonomskog, pa i samoupravnog privrednog sistema jeste proširena reprodukcija. Osnovne proširene reprodukcije su opredjeljene samim društveno-ekonomskim i privrednim sistemom, ali ovaj segment društveno-privredne aktivnosti ima i svoje karakteristike i obilježja koja se mogu u okviru privrednog sistema kao cjeline i posebno izučavati i analizirati. Segment, odnosno sistem proširene reprodukcije, u okviru jednog privrednog sistema je vrlo složen, on predstavlja bitan dio produkcionih odnosa, a neposredno i usko je povezan s drugim segmentima, odnosno dijelovima privrednog sistema kao, na primjer, sa sticanjem i raspodjelom dohotka, sa sistemom planiranja, sa monetarno-kreditnim sistemom, sa problematikom cijena, itd.

U svim društveno-ekonomskim sistemima centralno mjesto zauzima sticanje i raspolaganje novostvorenom vrijednošću, odnosno dohotkom, a u okviru cjeline novostvorene vrijednosti posebno je značajno prisvajanje viška vrijednosti, odnosno dijela dobiti ili dohotka koji je namijenjen za proširenu reprodukciju. Pri tome je bitno pitanje ko prisvaja taj dio novostvorene vrijednosti, ko odlučuje o njegovoj namjeni i upotrebi i ko prisvaja ekonomske efekte iz proširene reprodukcije. Još je Marks ukazivao da onaj ko vlada proširenou reprodukcijom, taj vlada i čitavim društvom.

Razumljivo je zato da je proširena reprodukcija u razvoju samoupravnog privrednog sistema također zauzimala i da zauzima značajno mjesto i da je opravdano prigodom analiziranja 30-godišnjeg iskustva u izgradnji i sprovođenju samoupravnog privrednog sistema posebno razmatrati razvoj, izgrađenost i funkcionisanje sistema proširene reprodukcije u okviru samoupravnog privrednog

sistema kao cijeline a i kao posebnog segmenta, odnosno dijela samoupravnog sistema.

Dobro je poznat kapitalistički sistem proširene reprodukcije zasnovan na kapitalističkim produkcionim odnosima gdje se s procesom proširene reprodukcije, odnosno s novim investiranjem stalno reprodukuju i kapitalistički produkcionni odnosi. Također, polazimo od toga da su poznati i svi faktori i modaliteti državne intervencije u proširenoj reprodukciji u kapitalističkim zemljama čime se na osnovama određenih teorija, ekonomskih modela i konkretnih ekonomsko-političkih ciljeva omogućava-produžuje reproduktivna sposobnost kapitalizma.

Istovremeno, polazimo od toga da je poznata istorijska uloga radničke klase u razvoju društva i njena borba protiv kapitalističkih eksploatatorskih odnosa i za ostvarenje svog istorijskog prava da sama radnička klasa neposredno raspolaže rezultatima svog rada, odnosno novoostvarenom vrijednošću, da odlučuje u ukupnom procesu društvene reprodukcije, o svojim interesima i ciljevima. Pravo odlučivanja o novostvorenoj vrijednosti implicite sadrži i pravo radnika da stiče dohodak prema rezultatima svog rada, pravo da vrši njegovu namjensku raspodjelu, to jest da odlučuje o tome koji dio dohotka će namijeniti, odnosno odvojiti za ličnu potrošnju, koji dio će usmjeriti za potrebe zajedničke potrošnje, te koji dio dohotka će izdvojiti za proširenu reprodukciju.

Namjenska raspodjela ukupnog društvenog proizvoda, odnosno dohotka, predstavlja jedno od centralnih pitanja u tekućem privrednom kretanju kao i u strategiji i koncepciji budućeg privrednog razvoja. Kao takva, namjenska raspodjela je bitno pitanje svakog ekonomskog subjekta, uže i šire zajednice, te zemlje kao cjeline. Ako sistem proširene reprodukcije posmatramo sa stanovišta odlučivanja o dijelu dohotka koji se usmjerava za proširenu reprodukciju, zatim sa stanovišta odlučivanja o upotrebi sredstava za proširenu reprodukciju, te sa stanovišta razvoja društvenih odnosa koji se reprodukuju proširenom reprodukcijom, tada možemo identifikovati razne oblike, odnosno sisteme, proširene reprodukcije u socijalističkom društvu. Tako bismo, kao cjelovitije oformljene sisteme, mogli identifikovati prvo: potpuni centralističko-planski sistem u kome država odlučuje o proširenoj reprodukciji, u kome ona odlučuje o upotrebi tih sredstava, i u kome ona prisvaja ekonomske efekte investicija u vidu dobiti, da bi ponovo započinjala novi proces i na taj način reprodukovala socijalističke odnose u kojima je država dominirajuća ekonomska snaga. Drugi oblik odnosa sistema proširene reprodukcije jeste takav u kome ukupni dohodak pripada onim subjektima koji su ga stvorili, tj. neposrednim proizvođačima te oni odlučuju o akumulaciji, o upotrebi sredstava namijenjenih za investicije, a njima pripadaju i ekonomski efekti, tj. dohodak koji se stvara procesom proširene reprodukcije. To je samoupravni sistem proširene reprodukcije zasnovan na samoupravnom organizovanju i udruživanju rada i sredstava.

Postoji i treći oblik sistema proširene reprodukcije u socijalizmu, u kome je ta funkcija podijeljena između države, odnosno državnih institucija koje prisvajaju i odlučuju o većem ili manjem dijelu akumulacije, odnosno investicija, a drugim dijelom ukupnih nacionalnih investicija odlučuju privredna preduzeća ili drugi decentralizovani organi. Danas se ovaj sistem primjenjuje u nekim socijalističkim zemljama, a primjenjivao se u nas u periodu 1954—1964. godine. (Taj sistem takođe postoji u mnogim zemljama u razvoju koje su se opredijelile za socijalistički put razvoja).

Socijalistička savremena teoretska misao se do sada više bavila teorijom razvoja, djelovanjem zakona vrijednosti i njegovim cjenovnim oblikom u socijalizmu, pitanjima planiranja i slično, nego složenom problematikom sistema proširene reprodukcije. Smatramo to nedostatkom savremene marksističke ekonomske misli što nije ostalo bez posljedica i u praksi socijalističke izgradnje zemalja koje su krenule tim putem. Tako, na primjer, veliki udio nekih investicija u društvenom proizvodu, nedovoljna efikasnost investicija, usporavanje razvoja socijalističkih produkcionih odnosa, neki strukturni problemi u razvoju su pojave u socijalističkim zemljama koje se ne mogu odvojiti i od teorije i sistema proširene reprodukcije u socijalizmu.

Potrebno je ukazati da je proširena reprodukcija direktno povezana ne samo s ekonomskim razvojem, i s razvojem društvenih odnosa, već je ona povezana i sa savremenim ekonomskim i tehničkim zakonitostima, sa savremenim naučno-tehničkim razvojem i sl. To djeluje kao objektivna zakonitost i svaki sistem proširene reprodukcije (i u socijalizmu) mora da vodi o tome računa, mora da ih respektuje ukoliko ne želi nastajanje umanjenih efekata ili negativnih posljedica u društveno-ekonomskom razvitku.

Ukratko bismo mogli reći da je sistem proširene reprodukcije vrlo kompleksan i da u sebi uključuje svu složenost izgradnje i reprodukcije društveno-ekonomskih odnosa, materijalni razvoj društva i djelovanje savremenih ekonomskih zakonitosti kao i njihovu uzajamnu interakciju.

Prigoda ovog skupa upućuje na nužnost kratkog osvrtu na razvoj sistema proširene reprodukcije u okviru razvoja samoupravnog privrednog sistema. Odmah je nužno napomenuti da se sistem proširene reprodukcije u Jugoslaviji razvijao u dosta specifičnim uslovima, zajedno sa cjelinom samoupravnog sistema, te da su problemi vezani za materijalne teškoće zemlje u razvoju kakva je Jugoslavija, uticali na izvjesno zaostajanje izgradnje sistema proširene reprodukcije u poređenju sa nekim drugim podsystemima privrednog sistema. Na usporenije ostvarivanje samoupravnog sistema proširene reprodukcije uticalo je i zaostajanje teoretske misli na ovom polju, kao i otpori pojedinih birokratskih, bankarskih i menadžerskih struktura u praktičnom ostvarivanju koncepta proširene reprodukcije u kome odlučujuću ulogu ima radnička klasa.

Razvoj samoupravnog sistema proširene reprodukcije u SFRJ neposredno je povezan s ostvarenjem prava radnika da stiču dohodak i da odlučuju o njegovoj raspodjeli. Taj razvoj se u Jugoslaviji može posmatrati po etapama definisanim upravo po kriterijumu kolikim dijelom dohotka i za koje namjene su radnici mogli neposredno da odlučuju. Iz tog aspekta proističe i saznanje, kojim dijelom akumulacije su raspolagala preduzeća, odnosno neposredni proizvođači, i kakav je udio sredstava kojim oni raspolazu u ukupnim društvenim investicijama.

U prvoj etapi, koja bi mogla obuhvatiti prvih 5—6 godina izgradnje samoupravnog sistema, država je imala odlučujući uticaj u raspodjeli dohotka. Tek jedan dio dohotka, odnosno ostvarene dobiti, radni kolektivi su mogli preko svog plana i tarifnog pravilnika usmjeravati za lična primanja putem takozvanog viška fonda plata, a dio tog dohotka su unosili u fond osnovnih i obrtnih sredstava preduzeća.*

Mada su ti iznosi bili kvantitativno mali (oko 20% ukupnog dohotka), oni su imali veliki značaj u određivanju pravca kojim treba ići. Tim mjerama se ukida monopol države u određivanju ličnih primanja radnika i u investicionim fondovima, a imali su i stimulatívni značaj za razvoj proizvodnje i produktivnosti rada. U toj fazi država je još odlučivala o osnovnim — obračunskim platama kao i o investicijama putem državnih investicionih fondova.

Druga faza u razvoju proširene reprodukcije počinje 1957. godinom, kada preduzeća dobivaju veću samostalnost u sticanju i raspodjeli dohotka, među kojima je najznačajnije pravo da iz dohotka, nakon što se podmire zahvatanja države, samostalno odlučuje o dijelu koji će izdvojiti za lične dohotke i o dijelu koji će izdvojiti u fondove za investicije. Istina, još tada, i sve do 1963. godine, postojali su društveni investicioni fondovi iz kojih se finansiralo oko 60% ukupnih investicija. Međutim, preduzeća već formiraju znatnija vlastita sredstva za investicije u osnovne fondove, a znatan dio bankarskih kredita za obrtna sredstva su prenesena u obrtne fondove preduzeća. Sa svojim osnovnim i obrtnim fondovima preduzeća su finansirala manje investicione programe ili su učestvovala u konkursima za investicije koje su raspisivali državni investicioni fondovi. Pored toga, preduzeća su već počela da formiraju i sredstva za svoje potrebe unutar kolektiva, kao za stambenu izgrađnju, za zajedničku potrošnju i slično. Mada je ova faza još uvijek period mješovitog sistema proširene reprodukcije, između državnih fondova (o kojim odlučuje država) i fondova preduzeća za investicije (o kojim odlučuju preduzeća), ipak je uticaj preduzeća u cjelini proširene reprodukcije postajao sve značajniji.

* To je bilo u sistemu raspodjele na osnovu stopa AF u periodu 1952—53. godine i na osnovu raspodjele dobiti od 1954. godine, kada je preduzeću ostajalo 50% obračunate dobiti.

Treća faza razvoja samoupravnog sistema proširene reprodukcije počinje privrednom reformom od 1964—1965. godine. Ukidanjem društvenih investicionih fondova (1963), prestaje dominirajuća uloga države u proširenoj reprodukciji i počinje se razvijati integralni samoupravni sistem proširene reprodukcije u kome preduzeća, kao osnovni privredni subjekti, imaju odlučujući uticaj. Na početku ovog perioda preduzeća su direktno raspolagala sa oko 50% ukupnih privrednih investicija u osnovne fondove.

U ovoj fazi razvoja značajan faktor investiranja, mimo očekivanja i intencija samoupravnog sistema, postaju banke koje su raspolagale sa ranije akumuliranim i plasiranim sredstvima društvenih investicionih fondova, zatim preko kojih se vršilo investiranje iz inostranih izvora i koje su, kao i inače, vršile prikupljanje i drugih slobodnih sredstava u zemlji. To je za svega nekoliko godina učinilo banke najvećim centrom finansijske moći gdje su se koncentrisala znatna sredstva za investicije. Danas možemo konstatovati da je nedostatak teoretskog izučavanja proširene reprodukcije u samoupravnom sistemu, zatim neke društveno-političke strukture i banke kao i njihove povezanosti s nekim tehnokratskim strukturama u preduzećima, doveli do zastoja u razvoju samoupravnog sistema proširene reprodukcije stvarajući centre odlučivanja o investicijama u bankama i povećavajući ovisnost preduzeća o tim centrima. Također je značajno istaći da se u tom periodu (od 1965—1971. godine) formirao znatan broj raznih društvenih fondova koji su samo po formi nastanka imali samoupravni karakter, a u suštini su predstavljali izraz određenih snaga koje nisu htjele da ispuste iz svojih ruku odlučivanje o proširenoj reprodukciji i koje su u suštini izražavale nepovjerenje prema radničkoj klasi kao nosiocu proširene reprodukcije. Ovakve deformacije u razvoju proširene reprodukcije su imale negativan uticaj i na razvoj same privrede, posebno strukture ulaganja, što se negativno odrazilo na razvoj samoupravljanja i samoupravnog sistema proširene reprodukcije.

Negativne posljedice navedenih deformacija u razvoju sistema proširene reprodukcije su uočene i na njih je posebno ukazao II kongres samoupravljača, održan 1971. godine. Naime, došlo se do saznanja da nije dovoljno ukinuti državne investicione fondove i funkciju države u proširenoj reprodukciji i deklarirati se da država ne može odlučivati o proširenoj reprodukciji i da samoupravni sistem proširene reprodukcije ne može nastajati stihijno, spontano, te da je nužna stalna idejna borba protiv birokratskih tendencija u ovoj oblasti i za jačanje svijesti i prava radničke klase i u proširenoj reprodukciji.

Na tim saznanjima se u Jugoslaviji, prvo u ustavnim amandmanima, a zatim i u Ustavu SFRJ, utvrđuju osnove samoupravnog sistema proširene reprodukcije po kojima je sticanje i raspolaganje dohotkom neotuđivo pravo radnika organizovanih u OOUR-e, utvrđuje se pravo radnika da odlučuju o proširenoj reprodukciji putem

samofinansiranja i udruživanja sredstava, utvrđuju se osnove za samoupravno transformisanje monetarno-kreditnog i bankarskog sistema, s tim da poslovne banke osnivaju i u njima upravljaju i odlučuju OOUR-i, iz privrede i vanprivrede, preko svojih delegata u skupštinama banaka. Na taj način su postavljene čvrste osnove samoupravnog sistema proširene reprodukcije u kome udruženi radnici, organizovani u OOUR-e i druge oblike samoupravnog organizovanja, neposredno ili preko delegata ostvaruju svoja prava sticanja i raspodjele dohotka, a u tom okviru i pravo odlučivanja koliko će sredstava odvojiti za proširenu reprodukciju, u koje namjene će uložiti ta sredstva kao i pravo da se koriste i ekonomskim efektima od tih investicija. Taj sistem je detaljnije dograđen Zakonom o udruženom radu, Zakonom o samoupravnom društvenom planiranju, Zakonom o bankarsko-kreditnom sistemu i nizom drugih mjera i dogovora. No, samoupravni sistem proširene reprodukcije je u permanentnoj izgradnji i nužno ga je i sa teoretske i praktične strane stalno usavršavati.

Na osnovu dosadašnjeg razvoja socijalističkog privrednog sistema, možemo zaključiti da je pravi i autentični oblik socijalističke proširene reprodukcije onaj u kome udruženi radnici neposredno odlučuju o namjenskoj raspodjeli dohotka, o upotrebi sredstava namijenjenih za proširenu reprodukciju i gdje oni prisvajaju ekonomske efekte i rezultate proširene reprodukcije i na taj način se stalno reprodukuju i socijalistički produktivni odnosi. To je udruženi rad kao organizovana revolucionarna društvena snaga i oblik organizovanja društvenog rada, koji će dovesti do ekonomskog oslobađanja radnika a time će prestati „rad za drugoga“ i „rad pod komandom drugoga“.

Razni oblici udruživanja rada i sredstava na osnovama interesa radnih ljudi i povezanosti privredne aktivnosti omogućuju da se sistem proširene reprodukcije, zasnovan na udruženom radu, odnosno na pravu OOUR-a da odlučuju o proširenoj reprodukciji, uskladi sa ekonomsko-tehničkim zakonitostima u savremenom razvitku. Te zakonitosti, na jednoj strani, zahtijevaju, između ostalog, i sve demokratičnije donošenje odluka, a, na drugoj strani, sve širu i bržu primjenu naučnih dostignuća u razvoju, sve veću mobilizaciju i koncentraciju sredstava akumulacije, te sve veću međusobnu povezanost i podjelu rada među ekonomskim subjektima. Samoupravni sistem, gdje su radnici organizovani u osnovne i druge OOUR-e, putem neposrednog odlučivanja i preko sistema delegatskog odlučivanja upravu omogućuje da udruženi rad neposredno postaje nosilac funkcije proširene reprodukcije. Demokratski proces odlučivanja u OOUR-u ili na nivou viših oblika udruživanja je obezbijeđen odlučivanjem na zboru radnih ljudi ili preko delegata u radničkom savjetu.

Međusobnim udruživanjem, povezivanjem i dogovaranjem, radnici mogu postići bolju podjelu rada, organizovanje naučno-istra-

živačkog rada i uspješnije ostvarivati svoje kratkoročne i dugoročne interese i ciljeve. Udruživanjem u poslovne banke, odnosno organizovanjem i upravljanjem u tim bankama putem delegata u skupštinama i izvršnim odborima banaka, radnici OUR-a, čija se sredstva nalaze u bankama, mogu ostvarivati nužnu koncentraciju i cirkulaciju sredstava putem bankarskog mehanizma, a da time ne dolazi do otuđivanja sredstava, niti do stvaranja centara finansijske moći mimo udruženog rada.

Ovo su osnovna institucionalna rješenja sistema proširene reprodukcije u našem samoupravnom privrednog sistemu koja se ostvaruju u praksi. Međutim, i ovdje, kao i u drugim društvenim revolucionarnim promjenama, odvija se borba između starog, prevaziđenog i novog, čemu teži institucionalno rješenje. Tako i u funkcionisanju socijalističkog sistema proširene reprodukcije ima još ostataka ranijih oblika i odnosa, bilo da se oni ispoljavaju u nedovoljnoj cirkulaciji sredstava akumulacije, u sporoj samoupravnoj transformaciji banaka i cijele finansijske sfere, ili u pojavama neefikasnosti u pojedinim investicijama ili u još nedovoljnoj zainteresovanosti radnika za proces investicija. Iskustvo u izgradnji samoupravnih socijalističkih odnosa potvrđuje da je potrebno izvjesno vrijeme da se potpuni primijene i ostvare sve intencije i revolucionarni sadržaji samoupravnog sistema proširene reprodukcije. Ali, upravo osnove na kojima počiva taj sistem i njegova ekonomska logika su osnovne garancije i njegovog uspješnog razvoja. Ako radnik, odlučujući o raspodjeli dohotka na lični dohodak i akumulaciju odlučuje o svojoj tekućoj potrošnji i o svojim budućim potrebama i potrošnji (jer će njemu opet pripasti dohodak i rezultati proširene reprodukcije), onda je u tome uklopljeno i njegovo demokratsko pravo odlučivanja i njegov ekonomski interes da razvija proširenu proizvodnju na osnovama racionalnog i efikasnog investiranja i udruživanja sredstava akumulacije.

Iz ukratko izloženog osnovnog koncepta proširene reprodukcije u našem samoupravnom sistemu, uočljivo je da su u njega ugrađena dva osnovna principa, podjednako bitna za svaki sistem proširene reprodukcije. Prvo, to je opšti ekonomski interes osnovnih ekonomskih subjekata za proširenu reprodukciju kao preduslov uspješnog privrednog razvoja i porasta životnog standarda (interes za obim i optimalnu alokaciju sredstava); drugo, racionalno ponašanje ekonomskih subjekata, odnosno udruženog rada u procesu proširene reprodukcije i korištenju minulog rada. To, uz ranije navedene karakteristike našeg sistema proširene reprodukcije, o njegovoj usklađenosti sa demokratskim pravima radnika i odlučivanja o akumulaciji, te o njegovoj usklađenosti sa savremenim ekonomsko-tehničkim zakonitostima, — predstavlja bitna obilježja i uslove koji omogućavaju funkcionisanje konzistentnog sistema proširene reprodukcije u socijalističkom samoupravnom sistemu.

Za svaki, pa i za samoupravni, sistem proširene reprodukcije bitno je kako funkcioniše i kakvi se rezultati ostvaruju u praksi. Vremenski period primjene cjelovitije izgrađenog samoupravnog sistema proširene reprodukcije je dosta kratak, ali ipak ne toliko kratak da se ne mogu dati ocjene njegovog funkcionisanja; isto tako, nije toliko kratak da se ne bi mogle dati određene primjedbe i sugestije za njegovu dalju izgradnju.

Cio proces etapne izgradnje samoupravnog sistema proširene reprodukcije u pravcu jačanja funkcija preduzeća kao osnovnih ekonomskih subjekata, odnosno uloge udruženog rada u proširenoj reprodukciji, potvrđuje osnovna pozitivna iskustva u smislu ukupnog obima investicionih ulaganja u osnovne fondove, pa i efikasnosti ukupnih ulaganja. Tako se ukupni obim investicija u posljednjih 10 godina kreće između 36—40% društvenog proizvoda. Istovremeno, SFRJ je ostvarila prosječnu stopu rasta od cca 6%.

U procesu transformacije i izgradnje samoupravnog sistema proširene reprodukcije djelovale su razne društvene snage pored OUR-a (počev od države do političkih, grupnih i lokalističkih faktora) koje su se, bilo u okviru samoupravnog sistema ili mimo sistema, miješale u donošenje investicionih odluka i izazivale druge negativne pojave u investicionoj politici i njenom praktičnom ostvarivanju. Nedovoljna izgrađenost sistema proširene reprodukcije, usporeniji proces preuzimanja funkcija u proširenoj reprodukciji od strane udruženog rada, snaga inercije prethodne prakse, uz objektivne materijalne uslove i teškoće s kojim se susreće svaka zemlja u razvoju (pa i Jugoslavija), imale su uticaja na funkcionisanje sistema proširene reprodukcije u Jugoslaviji.

Međutim, i pored svega toga, mi moramo podvrći objektivnoj naučnoj kritici konzistentnost i funkcionisanje samoupravnog sistema proširene reprodukcije imajući u vidu kratak vremenski period njegovog djelovanja kao i druge objektivne uslove koji su djelovali u toku njegove primjene. Ovakav kritični pristup je nužan ne samo radi toga jer je to novi sistem, već i radi toga što su se njegovom primjenom ispoljile neke pojave karakteristične i za druge sisteme, te se realno nameće pitanje u čemu su prednosti samoupravnog sistema proširene reprodukcije i da li su neke pojave opšte zakonitosti ili su posljedica naslijeđenih uslova i prakse.

Istina, mi nemamo naučno utvrđenih i usaglašenih kriterijuma i pokazatelja na osnovu kojih bismo verificirali i ocijenili konzistentnost i valjanost određenog sistema proširene reprodukcije, ali namjene ovog rada su ograničene, te korištenje nekoliko osnovnih ekonomskih pokazatelja i komparacija (o kojima se može postići saglasnost) može pomoći osvjetljavanju skromno postavljenog cilja ovog priloga. Za ocjenu uspješnosti sistema proširene reprodukcije od prvorazrednog značaja je koliko on doprinosi jačanju i reprodukovanju odgovarajućih društveno-ekonomskih odnosa, zatim koliko se i kako obezbjeđuje ukupna masa investicija, te kakva je nji-

hova efikasnost i koliko se takvim investicijama obezbjeđuje planski razvoj, odnosno ostvaruje utvrđena ekonomska politika. Primjena prednjih kriterijuma implicate sadrži respektovanje osnovnih ekonomsko-tehničkih zakonitosti koje uključuju efikasnost investicija, mobilnost i cirkulaciju investicionih sredstava, tehničke inovacije i slično.

Analizirajući praktične rezultate u ovoj oblasti u zadnjih deset godina u Jugoslaviji, mi možemo konstatovati postojanje zadovoljavajućih rezultata u ostvarivanju samoupravnog sistema proširene reprodukcije uz istovremeno postojanje i pokazatelja s kojim ne bismo mogli biti zadovoljni. Prije svega, u Jugoslaviji se uspjelo i praktično i u teoriji napustiti etatistički koncept proširene reprodukcije u socijalizmu; nestali su državni i poludržavni fondovi iz kojih su se finansirale investicije u privredi (izuzetak su djelomično fondovi za razvoj nerazvijenih područja); sredstva za investicije se formiraju u OOUR-ima, odnosno u SIZ-ovima i bankama u kojima se ostvaruje upravljanje preko delegata iz OOUR-a i u tim institucijama se donose investicione odluke, a konačne odluke i ekonomski efekti investicija uvijek pripadaju OOUR-ima. Preuzimajući funkciju proširene reprodukcije, radnička klasa, udružena u OUR-e, razvila je vrlo veliku inicijativu i interes za investicije tako da su ukupna izdvajanja za investicije, po pravilu, bila vrlo visoka i iznad planskih predviđanja. Prema tome, u vezi s dva bitna kriterijuma jačanja i reprodukcovanja samoupravnih odnosa, te stimulativnosti u formiranju ukupnih fondova za investicije, samoupravni sistem proširene reprodukcije se u praksi afirmisao i pokazao zadovoljavajuće rezultate. Međutim, kad je u pitanju efikasnost investicija, njihova mobilnost, pa i neki aspekti strukture investicionih ulaganja, rezultati su manje uspješni, a neki pokazatelji su i nezadovoljavajući. Istina, ukupna efikasnost investicija iz aspekta njihovog uticaja na porast društvenog proizvoda je zadovoljavajuća, jer je Jugoslavija i u posljednjih deset godina zabilježila dosta visoku stopu porasta društvenog proizvoda u uslovima mnogih teškoća na svjetskom i domaćem tržištu. Ali, kad se poredi udio ukupnih investicija u društvenom proizvodu i porast društvenog proizvoda ili uobičajeni ekonomski pokazatelji mjerenja efikasnosti pojedinih investicija putem kapitalnog koeficijenta, stopa rentabiliteta ulaganja ili putem vremena povraćaja uloženi investicija, onda je efikasnost znatnog broja investicionih projekata dosta niska. Istina, ti slični pokazatelji su takođe nezadovoljavajući i u drugim socijalističkim zemljama kao i u zemljama u razvoju. Nedostaju šire međunarodne analize i komparacije koje bi potvrdile da li je to objektivna zakonitost u razvitku zemalja u razvoju u savremenim uslovima, kao i koliko je to posljedica međunarodnog ekonomskog porotka, odnosa u cijenama, a koliko unutrašnjih subjektivnih slabosti uključivo i slabosti sistema proširene reprodukcije. Mi smo u Jugoslaviji utvrdili da se u uslovima strukturnih promjena u indus-

triji (razvojem energetike i baznih industrijskih grana) kapitalni koeficijenti pogoršavaju. Dalje smo uvidjeli propuste u izradi investiciono-tehničke dokumentacije, u nedovoljnoj saradnji OUR-a iz privrede i naučnih i projektnih institucija pri izradi revizije projekata. Dalje smo utvrdili lokalističke pojave pri planiranju investicija, tendencije održavanja starog shvatanja da je važno početi investicije pa će se nekako i završiti. Takođe smo utvrdili nedostatke u samoupravnom sistemu proširene reprodukcije vezane za nedovoljnu odgovornost pri donošenju i ostvarivanju investicionih odluka, kao i nedovoljno djelovanje tržišnih principa u tom domenu. Zatim, u sistemu ne postoji dovoljna neposredna povezanost ostvarenja ličnih dohodaka radnika sa ekonomskim efektima investiranja. Sve to je dovodilo do uvećanog obima investicija, do pojave prekoračenja rokova izgradnje i povećanja prvobitno planiranih investicija za određene objekte, a to nije moglo proći bez negativnog uticaja na efikasnost investicionih projekata na kojima se to pojavljivalo.

Smatramo da su negativne pojave u vezi sa efikasnosti investicija otklonjive, šta više da se princip efikasnosti investicija implicite sadrži u samoupravnom sistemu proširene reprodukcije i da je jedino važno izvršiti određenu dogradnju unutar sistema i dosljedno i disciplinovano sprovoditi samoupravni sistem proširene reprodukcije.

U pogledu cirkulacije sredstava, njihove koncentracije i usklađivanja ulaganja sredstava prema planiranoj strukturi, u našoj praksi su ispoljene najzapaženije slabosti. Naime, proces udruživanja sredstava u okvirima radnih i složenih organizacija, pa i unutar užih društveno-političkih zajednica, odvija se zadovoljavajućim tempom; međutim, udruživanje sredstava između radnih i složenih organizacija, između grana privrede i među širim društveno-političkim zajednicama je nedovoljno i to je upravo imalo negativnog odraza i na propuste u ostvarivanju društveno dogovorene strukture investicija.

U jugoslovenskoj publicističkoj djelatnosti (dnevnoj i periodici) kao i u društveno-političkim diskusijama i stavovima naći ćemo i dosta drugih negativnih ocjena i pokazatelja u vezi sa proširenom reprodukcijom i investicionom politikom u samoupravnom sistemu. Prije svega, to su ocjene o nedovoljnom učešću sredstava za investicije OOUR-a u ukupnim investicijama (učešće OOUR-a u privredi i van privrede u ukupnim društvenim investicijama iznosi oko 50%). Zatim, ocjena o jačanju kreditnog odnosa, o porastu zaduženosti privrede, kao i o niskoj akumulativnoj i reproduktivnoj sposobnosti OOUR-a društvene privrede. Mnogi pokazatelji poslednjih nekoliko godina daju osnova za takve konstatacije jer se obim samofinansiranja privrede ne povećava, zaduženost privrede raste, a u periodu 1976—1978. god. je opadala i akumulativna i reproduktivna sposobnost privrede. Postavlja se pitanje: u kojoj mjeri su ove pojave povezane sa samoupravnim sistemom proširene reprodukcije i u kojoj

mjeri su ocjene o njima naučno fundirane? Prije svega, mi smo kao tržišna privreda prihvatili zakonitosti tržišne privrede, prema tome, i kamatu na kredite, te se ona ne može isključiti iz našeg sistema. No, prihvatamo da se naš samoupravni sistem proširene reprodukcije može razvijati uz kvantitativno i kvalitativno opadanje mjesta i uloge kamate i da kreditni odnos nije u skladu sa samoupravnim sistemom, te se njegov udio mora smanjivati u ukupnim odnosima investiranja. Mi možemo i treba da vršimo kritiku dosadašnjih pojava s aspekta programskog i sistemskog opredjeljenja, ali pri tome ne smijemo zaboraviti neke realne materijalne odnose i činjenice. Tako, na primjer, poznato je da zemlje u razvoju ne mogu obezbjeđivati sva potrebna sredstva za investicije iz vlastitih izvora, te da to objektivno umanjuje i stepen mogućeg samofinansiranja. Takođe, poznato je da neke grane, posebno kapitalno intenzivne i one u infrastrukturi, moraju obezbjeđivati dio sredstava van izvora akumulacije u tim granama, što takođe umanjuje stepen samofinansiranja u tim granama i privredi kao cjelini. Dalje, zemlje u razvoju, s velikim brojem seoskog stanovništva i znatnim brojem nezaposlenih, moraju obezbjeđivati nova radna mjesta, a to je nekad uslovljeno i deficitarnim finansiranjem investicija što takođe umanjuje stepen samofinansiranja. Dalje, u našem privrednom razvitku, s porastom standarda, povećava se i štednja stanovništva i na taj način stvaraju se sredstva koja se preko bankarskih kanala ulažu u investicije, što takođe utiče na održavanje kamata u investicijama. Sve su to objektivne i ekonomski uslovljene pojave, koje utiču na održavanje kreditnog odnosa i on se ne može u sadašnjoj fazi razvoja likvidirati. Međutim, na stepen samofinansiranja i ukidanja kreditnog odnosa znatnim dijelom utiče i veliki obim ukupnih investicija. U današnjim uslovima, mi ne možemo investirati između 40—43% društvenog proizvoda bez negativnih posljedica na ukupne odnose na tržištu, kao i bez negativnih posljedica na udio samofinansiranja u ukupnim investicijama, jer, da su naša ukupna investiranja između 30—35% društvenog proizvoda (odnosno za cirka 15—20% niže i to iz onih izvora koji su ekonomski opravdani), već to bi udio sredstava OOUR-a iz privrede i vanprivrede podiglo na preko 60% u ukupnim investicijama. To bi bili, u sadašnjim uslovima, realniji odnosi. Istina, i smanjivanje stope akumulativnosti privrede u periodu od 1976—78. godine uticalo je na usporeniji porast investicija OOUR-a, a time i na stagnaciju stope samofinansiranja u uslovima kada su ostali izvori za finansiranje investicija ubrzanije rasli.

U ocjenama samoupravnog sistema proširene reprodukcije, mjerene pokazateljom koliko sredstava za investicije potiče iz OOUR-a (to je samofinansiranje) a koliko iz bankarskih izvora, postoji principijelno pitanje da li ta sredstva danas možemo tretirati kao sredstva van udruženog rada, ili, da li ih u cjelini možemo tretirati kao sredstva van udruženog rada. Naime, riječ je o sredstvima koja se nalaze u poslovnim bankama, a poslovne banke osnivaju OOUR-i iz

privrede i vanprivrede; oni u njima upravljaju preko delegata iz OUR-a čija se sredstva nalaze u toj banci, dok država niti bilo koja društveno-politička zajednica ne može biti osnivač, niti može imati svog predstavnika u bilo kom organu koji upravlja bankom. Znači, i sredstvima koja ulažu OOUR-i u banke, koja građani ulažu u štednju, koja dolaze iz inostranstva ili ih poslovna banka dobije od Narodne banke ili ih banka na bilo koji drugi način pribavi, o namjeni tih sredstava kao i o konkretnim odlukama o njihovoj raspodjeli odlučuju delegati iz OUR-a u skupštini banke, u izvršnom odboru ili kreditnom odboru banke. Ako tome dodamo da u bankama nema anonimnog kapitala niti fondova banke (već da se ostvareni prihod, odnosno dobit banke raspoređuje srazmjerno osnivačima banke), onda s institucionalnog stanovišta sredstva u bankama su pod upravom i kontrolom udruženog rada, i konsekvantno ne bi se mogla prihvatiti ocjena da su to otuđena sredstva i da se vrši konfrontacija tih sredstava sa sredstvima OOUR-a na liniji samoupravnosti i nesamoupravnosti. Međutim, u onoj mjeri u kojoj u bankarskom mehanizmu nije ostvareno odlučivanje delegata iz udruženog rada, to jest gdje postoje uplitanje i uticaji sa strane državno-političkih, birokratskih ili menadžerskih struktura na odlučivanje u bankama, u toj mjeri je opravdano govoriti o nesamoupravnom karakteru raspolaganja i odlučivanja u našem sistemu investicija, odnosno o neostvarivanju samoupravnog sistema proširene reprodukcije. Znači, tu se radi prvenstveno o problemu sprovođenja samoupravnog sistema, a ne o institucionalnom samoupravnom rješenju. Treba naglasiti da u uslovima oskudnosti sredstava za investicije i dinamičan rast koji ostvaruje naša zemlja, u uslovima složenih međunarodnih ekonomskih odnosa i u uslovima neujednačenog ekonomskog položaja pojedinih privrednih grana — grupacija kod nas, nije lako ostvariti demokratski proces odlučivanja, pa ni visok stepen samofinansiranja u svim granama i sektorima privrede. Ali, alko smo svjesni da to nije lako ostvariti, isto toliko smo svjesni i odlučni u tome da samoupravni sistem proširene reprodukcije to pretpostavlja, da je to naš permanentan zadatak i trajan cilj u razvoju samoupravnog privrednog sistema.

Na kraju ovog priloga, mogli bismo zaključiti da se u okviru samoupravnog privrednog sistema u Jugoslaviji razvio i samoupravni sistem proširene reprodukcije koji je u skladu sa samoupravnim socijalističkim odnosima i da je taj sistem, mada u relativno kratkoj primjeni, u osnovi ispunio osnovne društveno-ekonomske kriterijume koji ga potvrđuju kao društveno opravdan i ekonomski racionalan sistem. Dubina i snaga revolucionarnih promjena koje samoupravljanje, a posebno samoupravni sistem proširene reprodukcije sa sobom nosi, izaziva i otpore i teškoće u njegovom sprovođenju što usporava afirmaciju i prednosti novog sistema. Složenost ekonomske problematike, konkretni ekonomski uslovi i odnosi, kao i

nedostatak teoretskih i praktičnih iskustava takođe utiču na funkcionisanje samoupravnog sistema proširene reprodukcije. Sve to nameće potrebu njegovog stalnog proučavanja i dogradnje, te će i ovaj naučni skup sigurno tome doprinijeti.

Prof. dr. MOMIR ČEČEZ

EXPANDED REPRODUCTION IN A SELF-MANAGING ECONOMIC SYSTEM

Summary

The system of expanded reproduction contains all the compleity of *building* and reproduction of socioeconomical relations, economic development, as well as the influence of modern economical and technical laws ant their reciprocal interaction.

The development of the system of expanded reproduction in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia is directly connected with the development of a self-governing economic system, and can be studied through isolated phases, defined mainly by the level of achieving management and decision upon the funds for investments by the associated workers.

The modern socialist theoretical thought has, up to now, dealt more with the theory of development, the effect of the law of value and its price form in socialism, with the problem of planning and similar, than with the complex problems of the system of expanded reproduction. We regard it as a defect of modern Marxist economical thought, which has not been without any effects on the practice of the social and economic development of the socialist countries.

On the basis of up to date development of the socialist economical system, we cab conclude that the real form of the socialist expanded reproduction is the one in which the associated workers decide about distribution of the income the use of resources intended for the expanded reproduction, and in which they take the economical effect and results of the expanded reproduction. In that way the socialist productive relations are constantly reproduced. It is the asociated work that, as an organized revolutionary social *power* and from of the organized social *work* that will lead to the economical liberation of workers, and in that way the „work for the other“ and „the work under the command of the other“ will cease to exist.

The right of the associated workers to decide independently about the entierty of social reproduction, makes the base of the selfgoverning system of expanded reproduction. They also decide about the resources for accumulation and associate their funds with other organizations of the associated work, realizing in that way selffinancing in the expanded reproduction. The

associated work also organizes business banks, selfgoverning funds and insurance institutions, in which it associates a part of its funds and where, on the *delegate basis*, it governs and decides about those resources as well as the other resources that are concentrated in those institutions.

In that way formation of funds for investments is insured, as well as their *association* and concentration, according to the interest of the associated workers and the agreed plans of development, on one hand, and the democratic decision-making about their purpose and allocation, on the other.

Analysing the practical results in expanded reproduction during last ten years, we can state satisfactory results in the realization of the selfgoverning system of expanded reproduction, together with the existence of results and indicators we could not be satisfied with. First of all, in Yugoslavia we have succeeded, practically and theoretically to leave the static (state) concept of expanded reproduction in socialism. Governmental and semigovernmental funds, from which the investments in economy used to be financed (except, partly, the funds for the development of economically undeveloped areas of the country) ceased to exist. The resources for investments are formed in organizations of associated work, as well as in selfgoverning communities of interest and banks, in which selfgoverning is realized through delegates from the organizations of associated work. In those institutions are preparing decisions for investments, but final decisions and the economical effects of investments always belong to the organizations of associated work.

Taking on the function of expanded reproduction, the working class, associated into organization associated work, has developed a great initiative and showed a great interest for investments, so that the total saving for investments, as a rule, are high and above the planned.

The basic problems and *weaknesses* in functioning of selfgoverning system of expanded reproduction have been shown through the resistance of some old habits and practice in investments, which slowed down the process of controlling the income by the associated workers, so that we can speak more about the weakness of our practice which is not always in harmony with the selfgoverning system, than of the weakness of the system itself. In that way, in the system itself, some weaknesses in and inadequacies — quite mobility of the resources and their inadequate directing towards the plans of development came out. They are partly a result of some objective conditions — inadequate resources — and partly because of some internal weaknesses in the system of expanded reproduction.

Some authors emphasize as special weaknesses, a rather low degree of selffinancing pointing out a small part of resources of organizations of associated work in investments as a whole, as well as on the great portion of investment funds which are invested through banks, with the intention that the funds in the banks are not in full accordance with the selfgoverning system of expanded reproduction.

These viewpoints cannot withstand a serious scientific criticism because the volume of selffinancing is considerably conditioned by our objective situation and the economical position of some *branches* of economy, but banks are organized in a selfgoverning way their funds are associated and the de-

cisionmaking of workers, through the delegate system, is an integral part of the selfgoverning system of expanded reproduction. It can be accepted that the *credit relation* represent residue of former system and that its role in the selfgoverning system of expanded reproduction must be reduced qualitatively and qualitatively.

It could be concluded that, within the selfgoverning economical system in Yugoslavia, a selfgoverning system of expanded reproduction has developed, which is in harmony with the selfgoverning socialist relations, and that the system, though *relatively* new, has fulfilled the fundamental socio-economical criteria which certify it as socially justified and economically rational system. The depth and strength of revolutionary changes *produced* by the selfgoverning, and especially the selfgoverning system of expanded reproduction, *provokes*, some difficulties in its realization, which slows down the affirmation of the new system. The complexity of economic development, concrete economical conditions, in our country as well as the absence of theoretical and practical experiences also influence the functioning of the selfgoverning system of expanded reproduction, which *points out* the necessity of its continual study and further *development*.

Проф. д-р МОМИР ЧЕЧЕЗ

РАСШИРЕННОЕ ВОСПРОИЗВОДСТВО В ХОЗЯЙСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ, ОСНОВАННОЙ НА САМОУПРАВЛЕНИИ

Резюме

Система распространённого воспроизводства включает в себя всю комплектность создания и воспроизведения общественно-экономических отношений хозяйственного развития, а также и действие современных экономическо-технических законностей и их взаимное соотношение.

Развитие системы распространённого воспроизводства в СФРЮ непосредственно связано с развитием распространённого воспроизводства основанного на самоуправлении и его можно изучать в отдельных этапах, которые определяются именно критерием, в какой степени объединённые рабочие добились распоряжения и принятия решений о доходе т.е. о средствах для капиталовложений.

Социалистическая современная теоретическая мысль до сих пор интересовалась больше теорией развития, действием закона стоимости и его ценовой формой в социализме, вопросами планирования и т.п., чем сложной проблематикой системы распространённого воспроизводства. Мы считаем это недостаточностью современной Марксистской экономической мысли, что не оставалось без последствий и в практике социалистического строительства стран, которые движутся в этом направлении.

На основе развития социалистической хозяйственной системы до настоящего времени, можно сделать вывод, что подлинная форма социалистического распространённого воспроизводства та, в которой объединённые рабочие принимают решения о предназначенном распределении дохода, об употреблении средств предназначенных для расширенного воспроизводства, и где они присваивают экономические эффекты и результаты распространённого воспроизводства и таким образом постоянно возобновляются и социалистические производственные отношения. Это объединённый труд, как организованная революционная общественная сила и форма организации общественного труда, которая приведёт к экономическому освобождению рабочих, а самим тем кончится „работа на другого“ и „работа командованием другим“.

Основой и сущностью системы расширенного воспроизводства, основанной на самоуправлении в СФРЮ является право объединённых рабочих самостоятельно приносить решения о совокупном общественном воспроизводстве, и принимавши решения о доходе для накопления и объединяя свои средства с другими организациями объединённого труда добываются самофинансирования в распространённом воспроизводстве. Объединённый труд также основывает деловые банки, самоуправленческие фонды и страховые учреждения, в которых объединяет часть своих средств и на делегатских основах распоряжается и приносит решения об этих средствах, как и о других средствах, которые накапливаются в этих учреждениях.

Та им образом с одной стороны обеспечено формирование средств для капиталовложений, их объединение и концентрация в соответствии с интересами объединённых рабочих и договорёнными планами развития, а с другой стороны демократическое принятие решений о их назначении и алокации.

Анализируя практические результаты в распространённом воспроизводстве в последнее десятилетие в Югославии, мы можем констатировать наличие удовлетворяющих результатов в осуществлении самоуправленческой системы распространённого воспроизводства при одновременном наличии результатов и показателей, которыми мы не можем быть довольны. Прежде всего нам в Югославии удалось и на практике и в теории отбросить этатистическую форму распространённого воспроизводства в социализме, исчезли государственные и полугосударственные фонды, из которых финансированы капиталовложения в хозяйстве (исключением являются в незначительной степени фонды для развития хозяйственно неразвитых областей), средства для капиталовложений образуются в организациях объединённого труда, т.е. в самоуправляющихся объединениях основанных на общности интересов и банках, в которых осуществляется управление через делегатов из организаций объединённого труда и в этих учреждениях приносят решения, касающиеся капиталовложений, а окончательные решения и экономические эффекты капиталовложений всегда принимают организации объединённого труда.

Предпринимая функцию распространённого воспроизводства рабочий клас, объединённый в организациях объединённого труда проявил

большую инициативу и интерес для капиталовложений, так что совокупные выделения для капиталовложений, как правило, были очень большие и сверх плановых предусмотрений.

Основные проблемы и недостатки в прежнем функционировании самоуправленческой системы расширенного воспроизводства проявились в резистенции некоторых старых привычек и практики в капиталовложениях, которые замедляли процесс овладения доходом со стороны объединённых рабочих, так что мы можем говорить больше о недостатках нашей практики, которая не согласована с самоуправленческой системой, чем о недостатках именно распространённого воспроизводства. Так в рамках самой систем обнаружены недостатки в недостаточной подвижности средств и их соответствующего направления к плановому развитию. Они являются, частично, последствием объективных условий — небольшие средства, а частично и внутренних недостатков в системе распространённого воспроизводства.

Некоторые авторы, как особые недостатки подчёркивают низкую степень самофинансирования, и при этом указывают на небольшое участие средств организации объединённого труда в совокупных капиталовложениях, и на большое участие средств для капиталовложений, влагаемых через банки, подчёркивая, что средства в банках находятся вне самоуправленческой системы распространённого воспроизводства.

Эти точки зрения не могут выдержать более сильной научной критики, потому что объем самофинансирования значительной частью обусловлен нашей объективной ситуацией и положением отдельных хозяйственных отраслей, а самоуправленчески организованные банки, объединение в них средств и принятие решений рабочих через делегатов является составной частью самоуправленческой системы распространённого воспроизводства. Можно принять точку зрения, что кредитное отношение представляет собой остатки прежних систем, и что оно должно количественно и качественно уменьшать свою роль в самоуправленческой системе расширенного воспроизводства.

Наконец, можно сделать вывод что в рамках самоуправленческой хозяйственной системы в Югославии развивалась и самоуправленческая система распространённого воспроизводства, которая находится в соответствии с самоуправленческими социалистическими отношениями, и что эта система, хотя в относительно коротком применении, в основном исполнила основные общественно-экономические критерии, подтверждающие ее, как общественно обоснованную и экономически рациональную систему. Глубина и сила революционных перемен, которые самоуправление, а особенно самоуправленческая система распространённого воспроизводства влечет за собой, вызывает и сопротивления и трудности в его осуществлении, что замедляет популяризацию новой системы. Сложность экономической проблематики, конкретные экономические условия и отношения, как и недостаток теоретического и практического опыта, также влияют на функционирование самоуправленческой системы распространённого воспроизводства, и поэтому возникает нужность в его непрерывном изучении и доработке.

